

РОМАНТИЗАЦІЯ ОБРАЗУ ДИТИНИ ТА СВІТУ ДИТИНСТВА

Лугова М. С.

ВСТУП

Дитинство – унікальний період, який проходить кожна людина від народження до підліткового віку. Для цього етапу життя характерним є сенситивність сприйняття інформації, пошук та дослідження навколишнього середовища, засвоєння норм та правил, як соціального світу, так і природного. Кожна новонароджена дитина – чистий лист, *tabula rasa*, яка жадібно поглинає всі знання, інформацію, які потрапляють до неї. Образ матері з немовлям часто можна зустріти в шедеврах світового мистецтва, а архетип Дитини є класичним в науковій психологічній літературі.

Романтизація образу дитинства особливо яскраво виражається в період війни, як протиставлення архетипу смерті. Саме дитина є символом життя, відродження, чистоти та святості у суспільній свідомості, культурі, мистецтві. Янголів як символів вічного життя зображують в образі маленьких дітей в протизаги смерті, яка постає в образі літньої людини, або скелету на етапі розпаду тіла.

Професор Култаєва М.Д. в роботі «Дитина у рефлексіях сучасної західної філософії освіти: досвід теоретичного осмислення» пише про дитину: «Вона сакралізується, визначається як носій креативного потенціалу оновлення цивілізації, бо має божественну сутність і особливу місію. Через це діти мають навчати дорослих, були взірцем і орієнтиром їхнього самовдосконалення. Саме дитина, на думку представників такого розуміння дитини і відповідно дитинства, стає носієм справжності та уособленням перспективи людства». Авторка також наголошує, що «такі погляди попри їхню ідеалізацію дитини виконують важливу функцію у сучасних суспільствах, бо вони теоретично обґрунтовують необхідність захисту дитини і дитинства від спроб інструменталізації цієї фази інтенсивного розвитку людини. Без феноменологічної та екзистенціально-антропологічної концептуалізації дитини було б неможливо обґрунтувати її основні права. Разом з тим мета теоретичні обґрунтування іншості, чужості і навіть сакральності

дитини і дитинства, як правило, запізнаються з відповіддю на запити часу»¹.

Звертаючись до сучасних запитів часу, можна сказати, що стан людської цивілізації потребує саме дитячих рис, адже інтенсифікація глобальних процесів, агресивність політичних стратегій, культурний нігілізм та деіндивідуалізація вказують на деструктивні суспільні тенденції.

Образ дитини та світ дитинства є міждисциплінарним питанням, яке досліджується досить активно та продуктивно, але, зважаючи на динамічність суспільних процесів, заявлена тематика знаходить нові форми вираження та нову актуальність.

1. Культурний та ретроспективний аналіз дитини та світу дитинства

Світ дитинства має свою незмінну структуру та елементи, які є незмінними на кожному етапі розвитку суспільства. Дитина народжується безпорадною, без знань та навичок. Вона кричить, потребує уваги, захисту та піклування. Отримуючи необхідне, вона поступово зростає, навчається, соціалізується, поглинаючи та засвоюючи суспільний досвід та інформацію про навколишнє середовище. Дитина схожа на батьків, наслідує їх, цікавиться їх життям та побутом, досліджує правила та норми, звичаї та традиції на прикладі авторитетних дорослих, які займаються вихованням та доглядом за дитиною. Коли дитина досягає статевої зрілості та певного соціального рівня, що дозволяє їй вважатися дорослою, вона створює власну сім'ю та продовжує людський рід. Такий механізм є незмінним, він реалізується в кожному поколінні, незалежно від епохи, культури, соціального статусу, тощо. Однак, сприйняття дитини змінювалось в залежності від етапів історичної динаміки.

Інститут дитинства виникає лише в період Середньовіччя, адже до цього етапу дитина належала батькам, була їх власністю. Зокрема це виражено в добу Античності. Ґрунтовне дослідження цього етапу проводить Квас О. В. в роботі «Проблема формування образу дитинства в соціально-гуманітарних дослідженнях». «У часи грецької та римської античності діти вважалися власністю батька й підпорядковувалися його необмеженій владі. Батько міг вбити дитину чи продати у рабство. Звичай піднесення дитини батькові у римському праві відомий як *Numi positio infantum*. Дитину клали

---

¹ Кулгаєва М. Д. Дитина у рефлексіях сучасної західної філософії освіти: досвід теоретичного осмислення. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2012. Вип. 39. С. 118-129.

біля ніг батька, а він, піднявши її на руки, дарував їй життя. Якщо ж не торкався дитини, то це був присуд смерті. Інфантицид почали вважати злочином лише у 318 р. при правлінні імператора Костянтина, проте до людинобвиства він був прирівняний у 374 р. За часів Юстиніана (527–565) було заборонено також підкидання. Проте обидві практики були поширеними аж до Середньовіччя, для якого характерна амбівалентність образу дитинства. Немовля – одночасно персоніфікація невинності і втілення природного зла. Воно – недолудина, істота, позбавлена розуму».

За визначенням дослідника, у Середньовіччі не існувало окремого світу дитинства. Дитину розглядали як «маленьку людину», тому тотожність була в усьому: вона мала доступ майже до всіх аспектів життя дорослих, жила їхніми життям. «В загальній картині Середньовіччя, як, утім, і в епоху античності, дитинство було абсолютно невидимим, непомітним і повністю німим»².

Однак дитячий образ був присутнім на цьому етапі в релігійному живописі на прикладі іконопису. Загалом, дитина є окремою категорією в культурі, літературі, живописі, зокрема в іконописі та в інших напрямках мистецтва. Мати та дитя постають як класичний сюжет та вічний символ святості, чистоти, легкості, добра, миру, життя та добробуту. Мистецтво на прикладі живопису дає велику кількість матеріалу для дослідження зазначеної теми. Тут ми знаходимо різноманіття сюжетів релігійного та культурного характеру, розглянемо їх на найбільш яскравих прикладах іконопису та живопису епохи Відродження.

Аналізуючи український православний іконопис, звертаємо увагу на частоту появи образу дитини з матір'ю. Найдавнішою знахідкою дитячого сюжету є зображення дитини в іконопису як Божого сина Ієсуса Христа на руках у Матері, яке постає символом святості та непорочності. Найдавнішою іконою є Вишгородська ікона Божої Матері з дитям, яку у 1131 році Константинопольський патріарх привіз з Візантії та подарував князю Мстиславу Великому. Ще одна ікона, що вважається найдавнішою – Свенська ікона Богородиці з Антонієм і Феодосієм Печерським, яка була написана близько 1114 року. На іконі Матір Божа урочисто сидить на високому троні, а Немовля Христос сидить у неї на колінах. Цікавою є Холмська ікона Богородиці, яка згадується в 1223–1237 роках. На зображенні маленький Христос та Богородиця дивляться один на одного, не контактуючи з глядачем. Особливою є ікона

---

² Квас О. Проблема формування образу дитинства в соціально-гуманітарних дослідженнях. *Людиознавчі студії. Серія : Педагогіка*. 2016. Вип. 2. С. 91–100.

Богородиці з пророками з церкви у Підгородцях – одна з найдавніших пам'яток іконографії. Марія з Ісусом, який правою рукою благословляє, на цій іконі зображені в оточенні апостолів. Одяг Христа білий (колір чистоти) та золотий (божественне сяйво). Тож, кожне зображення дитині в іконописі підкреслює її святість та божественність, близькість до неба, чистоту та віру. Однак дитина не мала характерних дитячих рис, задача іконописця тут була створити релігійний образ.

Світ дитинства очима митців часто емоційний. Це світ тепла та ніжності, безпосередності, мрій та натхнення, радості та безтурботності. Діти були джерелом натхнення, з ними пов'язано чимало шедеврів світового мистецтва. В образах дітей часто показано нестерпні тяготи, важкі долі та страждання, дитячі мрії та бажання. То безтурботна радість, то лукавство, то затаєний смуток, то напружена зосередженість на дитячих обличчях. Оглядаючи картини, глядачі із задоволенням відшукують серед дитячих образів свою «споріднену» душу, дізнаються про те, як жили діти раніше, що вдягали, чим захоплювалися, якими іграшками та в які ігри грали. Дитячі душі на картинах допомагають глядачам зазирнути у власне дитинство, згадуючи теплі моменти, або сумувати за минулим часом³. Зокрема якщо в період Середньовіччя дитяче зображення носило лише релігійний характер, не маючи при цьому дитячих рис, то вже митці Античності творили величні портрети хлопчиків і дівчаток, які вражають своєю емоційністю, довершеністю, реалістичністю, стаючи зразками для подальшого аналізу багатьох поколінь.

Те, як сприймали роль та сутність дитини в епоху Відродження, можна зрозуміти з живопису таких митців як Рубенс, Веласкес, Рафаель, які демонструють маленьких янголят та милих придворних інфант. Саме миловидність є характерною рисою дитинства, яка є біологічно обумовленою, адже дитина є безпорадною та потребує піклування й захисту. Мила дитина викликає пробудження батьківського інстинкту та бажання захистити та створити сприятливі умови для її життя. Митці епохи Відродження в багатьох творах демонстрували зображення дитини з Мадонною, що теж мало релігійний підтекст, але з новими унікальними характерними рисами. На відміну від іконопису, де дитина зображувалась з дорослими рисами і несла в собі наповнення святим духом, Божим

---

³ Світ дитинства очима художників. Державний історико-культурний заповідник міста Острога. URL: <https://ostroycastle.com.ua/svit-dytnstva-ochyma-hudozhnykiv/> (дата звернення: 05.10.2022).

сином, в епоху Ренесансу – дитина постає перед глядачем саме в дитячому вигляді, сповненому інфантилізму та дитячої безпосередності, часто в наготі, що свідчить про її чисту природу.

Поштовхом для розвитку сучасної концепції дитинства стала педагогіка Просвітництва. Історики дитинства вважають, що в цей період з'явився новий образ дитинства, посилювався інтерес до дитини у всіх сферах культури, більш чітко почали розрізнятися дитячий та дорослий світи (хронологічно та змістовно) і, нарешті, дитинство було визнане автономною, самостійною соціальною й психологічною цінністю. Саме в цей період дитину звільнено від тягаря першородного гріха та визнано здатною до розвитку особою. Однак з точки зору педагогіки Просвітництва цей розвиток дитина не може здійснити власними силами. Стосунки між поколіннями будуються за принципом підпорядкування у вихованні, що, за І. Кантом, «є великою таємницею довершеності природи»⁴.

Важливо також звернути увагу на XVIII століття, в якому розуміли дитину як романтичну натуру, їх цінують самих по собі, а не як кандидати в майбутні дорослі. Діти епохи романтизму насправді зовсім не діти, а умовні символи ідеального світу. Дитяча невинність і безпосередність протиставляються «збоченому» і холодному світу розумової дорослості.

Багатомірність і різноманітність дитячих образів у літературі чи живописі відображають прогрес художнього пізнання та відмінності індивідуальностей авторів, а також зміни у реальному змісті дитинства та її символізації у культурі.

Звернемось до роботи Шалагінова Б. Б. та Назарова Н. А. «Великий світ маленького дитинства». Дослідники зазначають, «Коли доросла людина – дослідник чи пересічний читач – звертається до дитячої літератури чи до образу дитини в мистецтві, то в цьому процесі є щось глибоко філософське – це ніби повернення *ad fontes* людської особистості. Здається, що в процесі пізнання елементів дитинності в собі і взагалі в культурі людина, попри думку Геракліта, прагне вдруге ввійти в ті ж самі води, щоб оновитися і збагатитися духовно. Кожна епоха формує свій «канон» дитинства, в якому втілюються уявлення про людину і її розвиток у часі. Так наприклад, в творах Гете дитина, як і всі живі організми, розвивається з «першообразу» (*Urphano-men*), що зазнає метаморфозу в контакт з довкіллям. Фокусується вся перспектива розвитку в точці, яка виходить за межі індивідуального життя.

---

⁴ Квас О. Проблема формування образу дитинства в соціально-гуманітарних дослідженнях. *Людинознавчі студії. Серія: Педагогіка*. 2016. Вип. 2. С. 91–100.

Перед нами не просто показ формування ідеальної людини просвітницького типу, адже в цьому процесі підтекстово постулюється можливість самовдосконалення людини, перемоги її раціонального начала над емоційно-руйнівним. В творах Марка Твена та загалом в літературі США ХХ століття, коли тема дитинства є традиційною та провідною, дитина розглядається як уособлення свободи (зокрема від будь-яких зобов'язань перед іншими), фантазування, природності і нескутості емоційних і фізичних відправлень, відкритості щодо іншої особи, жадоби дедалі нових засліплюючих вражень»⁵.

Як свідчить Білецька С. в роботі «Еволюція образу дитини у педагогічному просторі західної цивілізації»: «Справжню революцію в свідомості людей ХVІІІ ст. здійснив один із найбільш видатних філософів свого часу, родоначальник, духовний батько «вільного виховання» – Жан-Жак Руссо. Саме він став людиною, яка ідею первородного гріха перевернула догори ногами. Він гучно заявив, що немовля, яке з'явилося на світ, досконале, «за природою схильне до доброти» і завдання вихователя полягає не в тому, щоб «ліпити» форму і заповнювати її, а в тому, щоби пестити, зберігати і прагнути не зіпсувати те, що закладене Всевишнім у душу немовляти. Філософ повністю змінює виховний вектор, замість політики «вбивання зла» він пропонує «збереження добра». Один із перших Ж-Ж. Руссо заговорив про цінність дитинства в людському житті. «У людства – своє місце в загальному порядку Всесвіту, у дитинства – теж своє в загальному порядку людського життя: у людині потрібно розглядати людину, в дитині – дитину». У другій половині ХХ століття основним філософським імперативом педагогічної теорії стають положення: дитина – це індивідуальність, що існує для виховання; дитина, що народилася, – це «людина у дії», а не тільки «людина в перспективі»; діти не неактивні, вони просто активні інакше, ніж дорослі. Їх активність має інші форми та інтенсивність. Ці основні постулати педоцентризму все глибше проникають у світовідчужання західної людини. На основі проведеного аналізу ми можемо констатувати, що в країнах Західної цивілізації концепція дитинства еволюціонує від ідеї недосконалості дитини, повної відсутності почуття емпатії

---

⁵ Шалагінов Б. Б. Назаров Н. А. Великий світ маленького дитинства. *Всесвіт*. 2008. № 5-6. С. 166-171.

до дитячого світу за часи античності до активного розвитку ідей педоцентризму на сучасному етапі»⁶.

Важливо також звернути увагу на XVIII століття, яке розуміло дитину як романтичну натуру. Її цінують саму по собі, а не як кандидата в майбутнього дорослого. Діти епохи романтизму насправді зовсім не діти, а умовні символи ідеального світу. Дитяча невинність і безпосередність протиставляються «збоченому» і холодному світу розумової дорослості.

Звернемось до роботи Шалагінова Б. Б. та Назарова Н. А. «Великий світ маленького дитинства». Дослідники зазначають: «Коли доросла людина – дослідник чи пересічний читач – звертається до дитячої літератури чи до образу дитини в мистецтві, то в цьому процесі є щось глибоко філософське – це ніби повернення ad fontes людської особистості. Здається, що в процесі пізнання елементів дитинності в собі і взагалі в культурі людина, попри думку Геракліта, прагне вдруге ввійти в ті ж самі води, щоб оновитися і збагатитися духовно. Кожна епоха формує свій «канон» дитинства, в якому втілюються уявлення про людину і її розвиток у часі. Так наприклад, в творах Гете дитина як і всі живі організми, розвивається з «першообразу» (Urphano-men), що зазнає метаморфозу в контакт з довкіллям. Фокусується вся перспектива розвитку в моменті, який виходить за межі індивідуального життя. Перед нами не просто показ формування ідеальної людини просвітницького типу, адже в цьому процесі підтекстово постулюється можливість самовдосконалення людини, перемоги її раціонального начала над емоційно-руйнівним. В творах Марка Твена та загалом в літературі США ХХ століття, коли тема дитинства є традиційною та провідною, дитина розглядається як уособлення свободи (зокрема від будь-яких зобов'язань перед іншими), фантазування, природності і нескутості емоційних і фізичних відправлень, відкритості щодо іншої особи, жадоби дедалі нових засліплюючих вражень»⁷.

Тож, можемо зазначити, що ретроспективний аналіз дитинства має велику кількість аспектів, на що вказують ґрунтовні роботи дослідників. Дитинство розглядається на різних етапах як з боку авторитарного підпорядкування, як виховний процес більш

---

⁶ Білецька С. Еволюція образу дитини у педагогічному просторі західної цивілізації. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2012. Вип. 1. С. 13-17.

⁷ Шалагінов Б. Б. Назаров Н. А. Великий світ маленького дитинства. *Всесвіт*. 2008. № 5-6. С. 166-171.

лібералістичного характеру, та як демократичний концепт партнерства. Це відображає суспільні тенденції поточного періоду, зокрема безумовний послух дорослому світу вимагався від дитини в Стародавньому світі та епохі Середньовіччя, а в Новому Часі з'являються педагогічні дослідження та пошук лояльних підходів, які ставлять за мету саме дитиновиховання. До сьогодення дійшли вже концепції, в яких дитина є активном суб'єктом навчального та виховного процесу, при цьому залишаючись носієм ряду архітепичних символів та сенсів.

Стогній О. В., в роботі «Онтогенетичні та архетипічні аспекти образу дитини» розглядає дитинство як час від народження до початку пубертатного віку – період активного біологічного та психологічного формування особистості. Автор вказує на те що у дорослому житті людина пов'язана з дитинством через образ Внутрішньої Дитини. Архетип Дитини є символом «вічного початку», можливостей та потенціалу, що здатні розгортати аутентичний сценарій Індивідуації. При цьому присутня енергія вітальності як яскравий позитивний аспект та інфантилізм, як негативний аспект архетипу. Також важливою є близькість з материнською фігурою, її пошук⁸.

Квас О. В. в роботі «Проблема формування образу дитинства в соціально-гуманітарних дослідженнях» аналізуючи педагогічні моделі, що характерні для різних етапів розвитку суспільства, зазначає що сучасні моделі дитинства характеризують дітей як активних суб'єктів саморозвитку у змінених умовах стосунків між дорослими та дітьми⁹. При цьому, зазначені характеристики є дійсними для західних, Європейських концепцій, які дещо відрізняється від східних ідей та практик, аналіз яких є ґрунтовним дослідженням в перспективних роботах.

2. Образ дитини та дитинства в сучасних воєнних реаліях

Війна – катастрофічна соціальна, культурна травма, для адаптації після якої потрібно три-чотири покоління. Трагедія, яка продовжується протягом тривалого часу. Сьогодні ці жахи проживають українські діти – ті, що покинули свою країну разом з родиною, або ті, що все ще залишаються тут. На момент

---

⁸ Стогній О. В., Онтогенетичні та архетипічні аспекти образу дитини. *Юнґіанське консультування: теорія і практика: матеріали IV міжнародної наукової онлайн-конференції (05-06 червня 2021 року)*. Київ. 2021. С.50-53.

⁹ Квас О. Проблема формування образу дитинства в соціально-гуманітарних дослідженнях. *Людинознавчі студії. Серія : Педагогіка*. 2016. Вип. 2. С. 91–100.

написання монографії російська військова агресія на території України триває більше 7 місяців. Станом на вересень 2022 року, від російських ракет у цій війні загинуло 380 дітей та щонайменше 736 дістали поранення. Однак ці дані все ще не остаточні¹⁰.

Військове сьогодні змінило дитячий образ. Замість посмішок в їх очах ми часто бачимо сльози та страх. Замість сміху ми чуємо молитви за спасіння життя. Дитина в Україні – безвинна жертва агресивної політики держави-сусіда. Жертва, масштаб якої зростає з кожним днем.

В Японії, в місті Хіросіма знаходиться відомий дитячий пам'ятник миру. Він символізує реальну історію маленької дівчинки, яка прагнула жити. 6 серпня 1945 року 2-річна Садако Сасаки була у себе вдома в Хіросімі. В той день вона не загинула, проте через 10 років померла від лейкемії, причиною якої стало радіаційне опромінення. Незадовго до смерті вона дізналася легенду про те, що якщо зробити 1 000 паперових журавликів, то здійсниться будь-яке бажання. Садако загадала життя. Пам'ятник Садако з великим паперових журавликів над головою присвячений дітям, загиблим та постраждалим від бомбардування Хіросіми і Нагасакі¹¹.

Ця історія та пам'ятний монумент символізує тисячі загублених життів дітей та безмежний сум японського народу. Можна лише уявити, який монумент треба встановити після завершення війни в Україні в пам'ять про загиблих дітей, які надихали захисників боронити українську землю.

Відбиток війни залишається у дитячій свідомості на все життя. Це зумовлено великою кількістю факторів, які описують дослідники у своїх роботах. Зокрема, варто звернути увагу на роботу Похілько Д. С. «Діти та війна», де науковець наводить перелік травматичних факторів, що зумовлюють зміни у дитячій психіці після досвіду переживання війни:

«Травматичними факторами війни, для дітей, які пережили жахіття, є:

---

¹⁰ В результате вторжения россии в Украину погибли по меньшей мере 380 детей – ювенальные прокуроры. *Громадське*. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/v-rezultate-vtorzheniya-rossii-v-ukrainu-pogibli-po-menshej-mere-380-detej-yuvenalnye-prokurory> (дата звернення: 06.10.2022).

¹¹ 11 пам'яток, які заглядають прямо в душу. *Social*. URL: <https://social.org.ua/703-11-pamyatok-yaki-zaglyadayut-pryamo-v-dushu.html> (дата звернення: 06.10.2022).

По-перше, це досвід смерті. Якщо у дитини у звичних умовах усвідомлення поняття «смерть» та її незворотності відбувається приблизно до 9 років, то в умовах війни це усвідомлення відбувається значно раніше. Можна сказати, що воно зсувається на період першого досвіду «стикання» зі смертю. Разом з усвідомленням поняття «смерть» відбуваються і зміни в формуванні страху смерті. У звичних, мирних умовах, нормою для виникнення даного виду страху вважається 6–7 років. В той час, як діти з територій бойових дій набули цього страху вже у 4–5 років.

По-друге, війна – це жорстокість, насильство та бездушність. На жаль, війна привносить багато фізичного та морального страждання. Для неї не існує стариків та жінок, інвалідів та дітей. Є тільки ті, кого треба знищити. Є лише ворог!

По-третє, війна – це незадоволення базових потреб. Основою гармонійного розвитку психіки дитини є задоволення базових потреб (їжа, сон, відпочинок, безпека, любов, спілкування тощо). На жаль, режим війни не може в повному обсязі, а інколи й на самому мінімальному рівні забезпечити прості потреби особистості.

По-четверте, війна повністю руйнує або значно змінює звичний стиль (уклад) життя. Для нормального гармонійного розвитку психіки дитини, формування її особистості потрібна «жорстка та чітка» платформа, якою в перші роки життя виступає режим дня, тижня, загальний стиль життя родини. Саме ця чіткість дає можливість організму функціонувати в нормальному ритмі, а психіці – розвиватись послідовно.

По-п'яте, війна – це кругообіг негативних емоцій (горя та страждань). Війна несе із собою загальну атмосферу горя, втрати, розчарування, спустошеності тощо. Людина стає менш емоційно вираженою (особистість наче надіває маску печалі, байдужості тощо). Хоча інколи в неї відбуваються сильні емоційні сплески, які зовсім не характерні для даної події.

По-шосте, війна – це зміни законів «людяності». У військові часи розмиваються закони суспільства (так звані «правила гри», «правила життя»). Із загальносуспільного рівня вони переходять на більш особистий (кожен для себе обирає ту моральну та етичну грань, через яку не може переступати).

І останнє, війна – це розруха. Суцільна картина розрухи та розтрощених будівель і домівок; згорілих селищ, лісів, полів; занепад сільського господарства, промисловості тощо не дають можливості особистості розвиватися. Адже, не маючи стабільності та елементарної матеріальної бази для нормального життя, організм

людини не дає психіці формувати, розвивати та утворювати щось нове, більш складне за своєю суттю. Простих базових утворень достатньо для «повноцінного» життя на цьому рівні розвитку»¹².

В таких умовах, безперечно, кожна дитина змінюється зсередини. Всі виявлені автором фактори впливу вносять деструктивні аспекти для особистості, психіки та поведінки дитини. Маленька особа стає більш замкнутою, недовірливою, іноді мовчазною, а іноді навпаки – гіперактивною, в пошуках справедливості та захисту для нужденних. Дитина не може собі дозволити залишатись милою та безпорадною. Детально такі зміни можна простежити на прикладі творів української літератури.

«Поява на терені літератури 60-х років ХХ століття психологічної прози Євгена Гуцала, Григора Тютюнника, Віктора Близнеця була спробою покоління «дітей війни» повернути до себе увагу. У своїх творах письменники показали війну в непривабливому вигляді через сприйняття дитини. На війну почали дивитися як на кризову форму людського буття. Письменники, критики акцентували увагу на внутрішньому світі героїв, їхніх прагненнях, переживаннях, відчуттях. Особливого трагізму були сповнені твори тих письменників, яким довелося пережити й на власному досвіді відчуття страхіття німецької окупації. Трансформовані події воєнного та повоєнного дитинства лягли в основу багатьох творів, в яких ми спостерігаємо за формуванням чулої, вразливої душі. В очі часто впадає дитяча безпосередність: наприклад пускання сонячних зайчиків, ігри з однолітками на фоні військових дій або післявоєнної розрухи. Важливу роль у розкритті внутрішнього світу героїв часто відіграють картини природи. У читачів викликає усміх дитяча наївність, яка вірить, що можна зупинити час, або змінити минуле, або воскресити мертвих. Такі діти по-своєму сприймають жорстоку реальність, неадекватно реагують на різні життєві ситуації. Герої твору часто переживають катарсис, наприклад на загибелі людей, і поступово події у свідомості трансформуються, у пошуках захисту від болючої реальності»¹³.

Таким чином образ дитини змінюється як наяву, так і в мистецтві. Дитина стає символом жертви, яка безвинно страждає

---

¹² Похілько Д. С. Діти та війна. Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології: монографія. за заг. ред. В. П. Садкового, О. В. Тімченка. Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2017. С. 334-349

¹³ Бойцун І. Війна і діти. Символ : культурологічний альманах. Вип. 5. Кривий Ріг, 2017. С. 96–103.

від несправедливої та болючої дійсності. Саме ця жертва викликає найбільше резонансу і в новинах, і політичному дискурсі, і в суспільній свідомості. Саме дитяча втрата, смерть чи каліцтво сприймається найбільш трагічно. Один образ накладається на інший: святість та безвинність, миловидність та безпорадність страждає, змушуючи страждати дорослих, які відчувають провину за допущення такої втрати. Емпатія викликає нестерпний біль та сум. Це прояв важливого біологічного механізму, який є еволюційно детермінованим, вказуючи на важливість дитини як продовжувача людського роду. У такому контексті постає очевидним необхідність та потреба захищати та боронити малечу від лиха, ставлячи на п'єдестал людське життя. Тут дитячий образ перетворюється на символ перемоги для воїнів, на прикладі ВСУ в українській війні. Саме дитячі малюнки часто передають на передову як підтримку для бійців, а дитячі фотокартки в телефонах надихають на військові героїства. Саме такі репортажі можна зустріти у новинах¹⁴.

Також часто від бійців ВСУ та ТРО можна почути інформацію про кількість дітей, які чекають на захисників вдома, їх імена та вік. На фронті велика кількість багатодітних батьків та матерів, які з гордістю передають вітання та обцяють повернутись додому з перемогою заради вільного неба та світлого майбутнього власної малечі. Саме боротьба заради майбутнього, яке легко уявити, дивлячись в дитячі очі, піднімає бойовий дух найбільше, доводячи сенс, надихаючи на реальні дії. Така тенденція простежується і з початку конфлікту на Донбасі. Зокрема в 2014 році в Чернігові проходила виставка фотографій дітей бійців АТО, назва якої була «Діти героїв». Організатори свідчать про те, що метою виставки було привернути увагу до цих родин, дати знати воїнам, що їх рідні не самотні, а активісти прагнуть надавати допомогу та піклуватись про них¹⁵.

Особливість дитячого трагізму не є унікальною лише для України. Важкість дитячих втрат особливо яскраво відчувалась в період після Другої Світової війни, коли слова «геноцид», «газові камери», «концентраційні табори» стояли в одному реченні

---

¹⁴ «Вірш Доньці»: Наші захисники та захисниці показали фото своїх діток. Телеканал НТА. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IgZS5ZBSOjk> (дата звернення: 07.10.2022).

¹⁵ У Чернігові показали виставку фото дітей бійців АТО. Телеканал «Дитинець». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1UiopMjDLbE> (дата звернення: 07.10.2022).

із згадуванням про дітей. В пам'ять про ці події по всьому світу встановлено велику кількість монументів, пам'ятників, які не дозволять забути про ці страшні помилки. Зокрема це пам'ятник 82 дітям в селище Лідіце (Чехія), який розповідає про події 1942 року, коли Всі жителі селища, включаючи дітей старше 1 року, були або розстріляні або вивезені до концтабору. Або туплі на набережній Дунаю в Будапешті (Угорщина), де члени нацистської партії Угорщини розстріляли на набережній кілька тисяч чоловік, серед яких були і діти¹⁶.

Дуальною до символу дитини є материнська постать, яка доповнює образ ніжністю та турботою. Роль матері в українському суспільстві як жінки, яка дає життя поколінням та залишається символом Батьківщини, використовується під час війни також дуже часто. Саме материнський образ надається рідній землі, домівці, в той час, як дитячу роль на себе приймають воїни. Але ця роль не інфантильна та мила, вона про вдячність та відданість рідному дому, прихильність та готовність віддати життя заради майбутнього.

Тож, роль образу дитини та світу дитинства під час війни має дуже велике значення як і дуальний образ матері. Саме цей символізм має великий вплив на свідомість в критичній ситуації, адже має вплив на архаїчні частини свідомості, які є еволюційно зумовленими: матір-дитя – пара архетипів, що є частиною великого егрегору миру та життя, в протизагу війні та смерті. Саме такі образи є частиною особистого досвіду кожного, хто колись переживав власний досвід дитинства та саме він надихає воїнів на рішучі дії щодо захисту території власної держави, на прикладі українських воїнів часів російської військової агресії.

ВИСНОВКИ

Досліджуючи роботи психологів, соціологів, педагогів було виявлено різноманітні погляди на дитину та дитинство в сучасний реаліях. Повертаючись до роботи Квас О. В. «Проблема формування образу дитинства в соціально-гуманітарних дослідженнях», проаналізуємо посилання на німецького науковця Д. Ріхтера, який був переконаний, що сьогодні спостерігається не стільки тенденція зникнення дитинства, скільки стирання меж між дитинством і дорослістю, своєрідне «злиття дитинства і дорослого

---

¹⁶ 11 пам'яток, які заглядають прямо в душу. *Social*. URL: <https://social.org.ua/703-11-pamyatok-yaki-zaglyadayut-pryamo-v-dushu.html> (дата звернення: 06.10.2022).

світу». Автор вказує, що сьогодні світ телебачення, журналістика, індустрія моди, шоу-бізнесу часто є ідентичними щодо дітей та дорослих. «Навчання у школі за організаційними засадами будується аналогічно до дорослої трудової діяльності. Зрештою, спостерігається і зворотна тенденція: сьогодні у світі з'являються «дитячі дорослі». Ступінь інфантилізму дорослих зростає, а підлітки, почасти, схильні сприймати світ більш прагматично і тверезо. Відтак стає складно розмежувати світ дитинства і дорослого світу»¹⁷.

На нашу думку сучасні діти дійсно втрачають велику частину дитячого досвіду, дорослішаючи занадто рано, особливо в реаліях війни, коли постає необхідність швидко реагувати на будь-які зворушення та суспільні перетворення. Але символізм дитини та дитинства є класичним образом, архетипом, символом у суспільній свідомості, який часто використовується в рекламі, в ЗМІ, а також в мистецтві, зокрема в живописі, літературі, скульптурі тощо. Дитина, як взірць безпосередності, чистоти та добра. За цей символ сьогодні борються захисники, заради майбутнього.

Дитина, будучи важливим та невід'ємним елементом суспільства, є одним з ключових тем, що використовується в мистецтві, зокрема в живописі, літературі, музичному мистецтві, скульптурі. Це як витвори про дітей, так і для дітей, які є рівноцінними показниками громадської думки та етапу розвитку.

Тож, аналізуючи роботи науковців та дослідників різних спрямувань, ми приходимо до висновку, що архетип, образ дитини та світу дитинства є класичним в суспільній свідомості, він піднімає найглибші пласти підсвідомості та співвідноситься з рядом позитивних асоціацій, які широко використовуються. Романтизація образу дитинства особливо яскраво виражається в період війни, як протиставлення архетипу смерті. Саме дитина є символом життя, відродження, чистоти та святості у суспільній свідомості, культурі, мистецтві.

АНОТАЦІЯ

У сучасних військових реаліях найбільшого резонансу викликають новини про жертви серед мирного населення, а саме серед дітей. Такі втрати відзиваються найсильнішою скорботою та сумом в суспільстві, адже дитина є значущим символом, який бере

---

¹⁷ Квас О. Проблема формування образу дитинства в соціально-гуманітарних дослідженнях. *Людинознавчі студії. Серія : Педагогіка*. 2016. Вип. 2. С. 91–100.

свій початок з давніх давен. Образ дитини та світ дитинства є міждисциплінарним питанням, яке досліджується досить активно та ефективно, але зважаючи на динамічність суспільних процесів, заявлена тематика знаходить нові форми вираження та нову актуальність. Велика кількість дитячих сюжетів у мистецтві, зокрема в літературі та живописі, віддзеркалюють прогрес динамічних процесів у реальному змісті дитинства та її символізації у культурі та суспільній свідомості. Романтизація образу дитини та світу дитинства існує на рівні архетипу, символу, якій є максимально наближеним до реальності життя, адже стратегія розвитку дитини та її зростання є незмінним механізмом, який реалізується в кожному поколінні, незалежно від епохи, культури, соціального статусу тощо. Автор ставить за мету дослідження особливостей сприйняття дитини та світу дитинства на різних етапах суспільного розвитку – від Середньовіччя до нинішнього часу, періоду військових дій в Україні. Тема «дитина та війна» сьогодні є дуже болючою, особливо для України в період військового стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецька С. Еволюція образу дитини у педагогічному просторі західної цивілізації. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2012. Вип. 1. С. 13-17.
2. Бойцун І. Війна і діти. *Символ : культурологічний альманах*. Вип. 5. Кривий Ріг, 2017. С. 96–103.
3. «Вірш Доньці»: Наші захисники та захисниці показали фото своїх діток. *Телеканал НТА*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IgZS5ZBSOjk> (дата звернення: 07.10.2022).
4. В результате вторжения России в Украину погибли по меньшей мере 380 детей – ювенальные прокуроры. Громадське. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/v-rezultate-vtorzheniya-rossii-v-ukrainu-pogibli-po-menshej-mere-380-detej-yuvenalnye-prokurory> (дата звернення: 06.10.2022).
5. Квас О. Проблема формування образу дитинства в соціально-гуманітарних дослідженнях. *Людинознавчі студії. Серія : Педагогіка*. 2016. Вип. 2. С. 91–100.
6. Култаєва М. Д. Дитина у рефлексіях сучасної західної філософії освіти: досвід теоретичного осмислення. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2012. Вип. 39. С. 118-129.

7. Похілько Д. С. Діти та війна. Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології: монографія. за заг. ред. В. П. Садкового, О. В. Тімченка. Х.: Вид-во НУЦЗУ, 2017. С. 334-349.

8. Світ дитинства очима художників. Державний історико-культурний заповідник міста Острога. URL: <https://ostrohcastle.com.ua/svit-dytynstva-ochyma-hudozhnykiv/> (дата звернення: 05.10.2022).

9. Стогній О. В., Онтогенетичні та архетипічні аспекти образу дитини. *Юнганське консультування: теорія і практика*: матеріали IV міжнародної наукової онлайн-конференції (05-06 червня 2021 року). Київ. 2021. С. 50-53.

10. У Чернігові показали виставку фото дітей бійців АТО. Телеканал «Дитинець». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1UiorMjDLbE> (дата звернення: 07.10.2022).

11. Шалагінов Б. Б. Назаров Н. А. *Великий світ маленького дитинства*. Всесвіт. 2008. № 5-6. С. 166-171.

12. 11 пам'яток, які заглядають прямо в душу. Social. URL: <https://social.org.ua/703-11-pamyatok-yaki-zaglyadayut-pryamo-v-dushu.html> (дата звернення: 06.10.2022).

Information about the author:

Luhova Mariia Serhiivna,

Master of Psychological Sciences,

Postgraduate Student of Philosophy

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

2, Valentynivska str., Kharkiv, 61000, Ukraine